

4. Документы внешней политики СССР Т. II. М. 1957.
5. Документы внешней политики СССР. Т. III. М. 1957.
6. Документы внешней политики СССР. Т. IV. М. 1957.
7. Краткая история Румынии с древнейших времен и до наших дней. М. 1987.

ЖАБРАКІ БЕЛАРУСІ : ГІСТОРЫЯ ЭТНАЛАГІЧНАГА ВЫВУЧЭННЯ Ў XIX – ПАЧ. XX СТ.

С. В. Русецкі

Беларускія жабракі маюць даўнюю гісторыю і, як і зараз, так і раней мелі сапраўдную культурную адметнасць як сацыяльная група. Так, у «класічны» дзеля беларускай этналогіі перыяд XIX – пач. XX ст., жабракі мелі свае груповыя, структуры, іерархіі і, што вельмі важна, сваю мову (дакладней, жаргон). Усё гэта ўжо сведчыць пра адметнасць іх сацыяльнае ды духоўнае культуры. Апроч гэтага, жабракі «пакінулі след» і ў матэрыяльнай культуры беларусаў – за іх вобразамі трывала замацаваліся ў народнай свядомасці некаторыя элементы матэрыяльнай культуры (ліра, торба). Вобраз жабрака шырока прадстаўлены ў беларускім фальклору. Жабракі сталі героямі твораў мастацкай літаратуры.

Верагодна, з-за сваёй яскравай адметнасці яны часта траплялі ў фокус навуковых інтарэсаў этнолагаў (этнографаў), што працавалі на Беларусі ў XIX – пач. XX ст.

Асаблівае працаў тагачасных этнолагаў у тым, што дзеля сучаснага даследчыка яны адначасова з'яўляюцца і крыніцамі дзеля вывучэння жабракоў акрэсленага перыяду.

Вывучэнне беларускіх жабракоў уласнымі сіламі пачалося ў 90-я гг. XIX ст. Дагэтуль іх «заўважалі» этнографы велікарускага паходжання – ўскосна звярталі ўвагу, або проста падкрэслівалі «чудовищное убожество белорусов». Сярод іх – працы Р. Папова [11, с. 13–14], Ю. Крачкоўскага [4, с. 87], І. Прыжова [12]. Але былі і працы, дзе значная частка матэрыялу была беларускай. Напрыклад, праца вядомага расійскага фалькларыста П. Бяссонава «Калеки переходные» (1861). Па ягоным прызнанні, ён змалку дзён цікавіўся жабракамі і цягам 30–50-х гг. XX ст. сабраў вялікую калекцыю песень жабракоў-велікарусаў, маларусаў і беларусаў [1, с. 1], якая і вылілася ў названы зборнік. Але перадусім, гэта збор фальклору, а не этнаграфічная праца.

Перш чым перайсці да характарыстыкі прац уласна беларускіх этнографаў, варта згадаць працу яшчэ аднаго этнографа велікарускага паходжання. Гэта работа А. Грузінскага «Из этнографических наблюде-

ний в Речицком уезде Минской губернии», што пабачыла свет у аўтарытэтным тады спецыялізаваным навуковым часопісе «Этнографическое обозрение» у 1891 г. [3]. А. Грузінскі бавіў лета ў Рэчыцкім павеце, дзе і зацікавіўся жабракамі. Ён пільна сачыў за імі, уступіў у трывалы кантакт. Аўтар імкнуўся ўсебакова апісаць жабракоў, прыводзіць шмат цікавай інфармацыі для сучаснага даследчыка. Прынамсі, толькі ў А. Грузінскага мы сустракаем паведамленне пра святы жабракоў. Так, ім апісаны звычай шанавання пэўнай іконы ў пэўным населеным пункце, на свята якой збіраюцца ўсе навакольныя жабракі і ладзяць фэст [3, с. 150]. Звернута ўвага на інстытут старэцкіх старастаў, ёсць звесткі аб сям'і і сямейным ладзе [3, с. 153–155]. Апроч таго, апісана ліра як спецыфічны прафесійны інструмент, прыведзены яе фотаздымкі, якія потым сталі пераходзіць з выдання ў выданне, часам без спасылак [6, с. 117].

Праблематыцы жабракоў прысвяцілі кожны па цэлым творы два выбітныя беларускія этнографы кан. XIX – пач. XX ст. – Е. Р. Раманаў і М. Я. Нікіфароўскі.

Праца Е. Раманава «Очерк быта нищих Могилевской губернии» упершыню была змешчана ва ўсё тым жа «Этнографическом обозрении» ў 1890 [14]. Е. Раманаў вывучаў жабракоў на тэрыторыі Магілёўскай губерніі, што вынікае з назвы.

Прычынамі жабрацтва Е. Раманаў называў фізічныя недахопы (найперш слепату). У сваю чаргу прычыны слепаты – цяжкая фізічная праца, лячэнне ў знахараў і непрышчэпленая воспа [15, с. 118]. Зазначаючы разнастайнасць жабракоў, Е. Раманаў спрабуе тыпалагізаваць іх. У аснове ягонай класіфікацыі – знешні выгляд жабракоў. Першую групу складаюць «жабракі-стараабрадцы» (найбольш сціплыя, хаваюць торбы, ходзяць паасобку). Другая група – «брыдкія абарванцы» (выбітыя з каляіны жыцця людзі). Далей – «жабракі-каталікі», «юродзівыя», «жабракі-спевакі» [15, с. 118]. Найбольшую ўвагу Е. Раманаў надае якраз апошнім.

Еўдакімам Раманавым добра апісаны комплекс матэрыяльнай культуры жабракоў – адзенне, «прылады працы», спосабы перамяшчэння.

Звярнуў увагу Е. Раманаў і на сацыяльную функцыю жабракоў – у некаторых выпадках яны выконвалі ролю святароў – «сяляне ахвотней бацюшкі клічуць жабракоў на памінкі, дзяды, блаславенні скаціны» [15, с. 123].

Е. Раманаў вывучаў і багадзельных старцоў. Заўважаецца і тое, што некаторыя багадзельні былі своеасаблівымі «навучальнымі ўстановамі» для пачаткоўцаў у справе прашэння міласціны – у «спецыялізаваных»

багадзельнях можна было засвоіць усе неабходныя асновы гэтага майстэрства, навучыцца спяваць «псалмы» і г.д. [15, с. 125–126].

Такім чынам, праца Е. Раманава – усебаковае этнаграфічнае даследаванне, багатае дзеля нас на каштоўныя звесткі пра жабракоў XIX – пач. XX ст.

У 1892 г. аж двойчы была апублікавана праца М. Я. Нікіфароўскага «Старцы» – спачатку ў «Этнографическом обозрении», а потым выйшла асобным выданнем у Маскве [8, 9]. Свае даследаванні М. Нікіфароўскі праводзіў традыцыйна для сябе – на Віцебшчыне (Віцебскі, Полацкі і часткова Дрысенскі паветы).

У дачыненні да жабракоў М. Нікіфароўскі ўжывае слова «старац», спасылаючыся на ягоную шырокую распаўсюджанасць на ўсёй Беларусі [9, с. 70].

М. Нікіфароўскі, як і Е. Раманаў спрабуе назваць прычыны жабрацтва. У М. Нікіфароўскага дзве асноўныя прычыны – гэта лянота да працы ды нямогласць. Паказальна, што ўсё ж на першым плане ў яго менавіта лянота. Але ёсць і яшчэ адна цікавая прычына – «беднасць Беларусі» [9, с. 70].

Пры тыпалагізацыі жабракоў М. Нікіфароўскі выкарыстоўвае не крытэрыі знешняга выгляду, як Е. Раманаў, а крытэрыі індывідуальнай прычыны жабрацтва – патрэба, стан здароўя, мабільнасць і г.д. Так, М. Нікіфароўскі вылучае дзве асноўныя групы жабракоў – выпадковыя старцы і прафесійныя (пастаянныя). Яны ў сваю чаргу дзеляцца на хаджалых («дзе дзень – дзе ноч») і прытомных яны ж прытулкавыя ці багадзельныя) [9, с. 75].

Хаджалыя старцы апісаны М. Нікіфароўскім вельмі глыбока і ўсебакова на прыкладзе помнага даследчыку з дзяцінства старца Сымона Сляпога (Сумон Сляпэй, Сымон Сляпак). Дзякуючы працы М. Нікіфароўскага і добраму яе прачытання сучасным беларускім этнамузыкалагам І. Дз. Назінай, Сымон Сляпы у наш час падаецца як вядомы «дзеяч», папулярны на ўсёй Віцебшчыне выканаўца [6]. Ягонае імя патрапіла нават на старонкі «Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі» [7, с. 260].

Вялікую ўвагу звярнуў М. Нікіфароўскі на так званых прытулкавых (багадзельных) старцаў. Апісанні багадзельных насельнікаў надзвычай каларытныя, сакавітыя і змястоўныя [9, с. 88–90].

Абедзве працы – Е. Раманава і М. Нікіфароўскага – напісаныя прыкладна ў адзін і той жа час, яны істотна дапаўняюць адна адну, могуць служыць каштоўнымі крыніцамі дзеля вывучэння жабракоў Беларусі XIX – пач. XX ст. І Е. Раманаў, і М. Нікіфароўскі ў сваёй пазнейшай творчасці звярталіся да тэмы жабракоў. Дзевяты том «Белорусского

сборника» Е. Раманава склаў «Опыт словаря условных языков Белоруссии с параллелями великорусскими, малорусскими и польскими» (1912) [13]. У гэтай рабоце даследуецца надзвычай цікавая з'ява – умоўныя мовы, характэрныя жабракоў, арыштантаў, прадстаўнікоў пэўных рамёстваў (краўцоў, шаўцоў і інш.). Але працу нельга разглядаць як этнаграфічную. М. Нікіфароўскі ж у 1917 апублікаваў у віленскім «Гомане» падборку старэцкіх песень [10].

Асобную групу зборшчыкаў міласціны складалі так званыя кубракі і лабары. Кубрацтва і лабарства – розныя лакальныя назвы аднае і тае ж з'явы, характэрнае для жыхароў г. Мсціслава Магілёўскай губ. і м. Іванава (Янава) Кобрынскага пав. Гродзенскай губ. Гэта своеасаблівы і немудрагелісты спосаб заробаткі грошай – прашэнне нібыта на патрэбы царквы (касцёла), на іх будаўніцтва.

Такімі цікавымі і прыкметнымі з'явамі здолелі зацікавіцца ў 70-я гг XIX ст. два даследчыкі, якія ўсур'ёз не займаліся этнаграфіяй – С. Максімаў і Ф. Стаўровіч.

Праца вядомага рускага даследчыка-аматара С. Максімава «Кубраки и лабори» (1875) [5], крыху белетрызавана, што ўвогуле характэрна дзеля гэтага аўтара. Апісаныя як мсціслаўскія кубракі, так і іванаўскія лабары. Прыведзены звесткі пра метады дзейнасці, назвы, саманазвы і, нават, легенды аб іх паходжанні, запісаныя ад іх саміх [5, с. 101].

Артыкул Ф. Стаўровіча, уладжэнца Гродзенскай губерніі, «Лабори» (1870) [16] адрозніваецца ўсебаковасцю, прэтэндуе на этнаграфічнае даследаванне ў добрым варыянце тагачаснага разумення гэтага паняцця. Разгледжаны пытанні побыту, матэрыяльнай культуры (жыллё, адзенне і г.д.), сямейнага жыцця. Вылучаны спецыфічныя рысы культуры. Акрамя таго, артыкул Ф. Стаўровіча, нароўні з працай М. Нікіфароўскага, з'яўляецца адным з самых аб'ёмных даследаванняў, цалкам прысвечаных жабракам Беларусі.

Такім чынам вывучэнне жабракоў у акрэслены перыяд было даволі актыўным. Патлумачыць гэта можна тым, што вывучэнне ішло ў той час, калі было што вывучаць – жабракі па-сапраўднаму ўяўлялі цікавасць, у тым ліку навуковую, існавалі як прыкметная сацыяльная і *культурная* з'ява. У пазнейшы час усё істотна змянілася. Так, ужо ў 1925 г. З. Бядуля, апісваў у абразку ў газеце «Савецкая Беларусь» жабрака-лірніка ў калідорах Інбелкульта, якога прывялі як экспанат... [2, с. 4].

Даследаванне гісторыі і культуры беларускіх жабракоў дазволіць прасачыць карані традыцыі жабрацтва – сацыяльнай з'явы, пашыранай і ў сучасным беларускім грамадстве.

Літаратура

1. *Безсонов П.* Калеки перехожие. Сборник стихов и исследований. М.: Типография А.Семена. 1861. 1074 с.
2. *Бядуля З.* Нішчы (лернік) // Савецкая Беларусь. 1925. №86. С.4
3. *Грузинский А.Е.* Из этнографических наблюдений в Речицком уезде Минской губернии // Этнографическое обозрение. 1891. №4. С.142–156.
4. *Крачковский Ю.Ф.* Быт западнорусского селянина. М.: Университетская типография. 1874. 212 с.
5. *Максимов С.В.* Собрание сочинений. Т.5. Бродячая Русь Христа-ради. т.1. СПб.: Типолитография товарищества «Просвещение». 1877. 282 с.
6. *Назіна І.Дз.* Беларускія народныя музычныя інструменты. Мн.: Беларусь, 1997. 239 с.
7. *Назіна І.Дз.* Лірнік // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. У 5-і т. Т.3. Мн.: БелСЭ, 1986. с.260.
8. *Никифоровский Н.Я.* Очерки Витебской Белоруссии. Вып.1. Старцы. М.: Скоропечатня А.А.Левенсона. 1892. 36 с.
9. *Никифоровский Н.Я.* Старцы // Этнографическое обозрение. 1892. №1. С.70–105.
10. *Нікіфароўскі М.Я.* Духоўныя песні: старцы // Гоман. 1917. №70. 71.
11. *Попов Р.С.* Белоруссия и белорусы. Чтения для войск и народа. М.: Типография А.Торлецкого и Ко. 1879. 29 с.
12. *Прыжов И.* Нищие на Святой Руси. Казань. 1913. 268 с.
13. *Романов Е.Р.* Белорусский сборник. Вып.9. Опыт словаря условных языков Белоруссии с параллелями великорусскими, малорусскими и польскими. Вильно: Типография А.Сыркина. 1912. 124 с.
14. *Романов Е.Р.* Очерк быта нищих Могилевской губернии и их условный язык // Этнографическое обозрение. 1890. №4. С.118–145.
15. *Романов Е.Р.* Очерк быта нищих Могилевской губернии и их условный язык. М.: Скоропечатня А.А.Левенсона. 1891. С.118–145.
16. *Ставрович Ф.* Опыт исторических и этнографических исследований в Северо-Западном крае. Вильно: Печатня А.Г.Сыркина, 1870. 99 с.

НАРОДНАЯ ДЭМАНАЛОГІЯ ЁСХОДНІХ СЛАВЯНАЎ ПА МАТЭРЫЯЛАХ ЭТНАГРАФІЧНЫХ ДАСЛЕДВАННЯЎ XIX – ПАЧ. XX СТ.СТ.

А. В. Сяркоў

Самай надзейнай крыніцай для рэканструкцыі старажытнага светапогляду славянаў ёсць так званая «ніжэйшая» міфалогія ці народная дэманалогія. Так склалася ў выніку таго, што славянскі фальклор не захаваў рэальна зафіксаваных (у вуснай ці пісьмовай традыцыі) дахрысціянскіх апавядальных міфаў аб вярхоўных боствах і героях-першапродках, што ўдзельнічалі ў стварэнні свету [1]. Народная дэманалогія, ці ніжэйшая міфалогія – сукупнасць міфічных уяўленняў, заснаваных на першабытнай веры ў духаў, якія дапамагалі ці шкодзілі чалавеку [2, с. 190]. Яна закранае ўсе сферы ўсходнеславянскай традыцыйнай культуры, тлума-